

POMNIKI HISTORII – FORMA OCHRONY, FORMA PROMOCJI, FORMA ZARZĄDZANIA?

SZMYGIN Bogusław¹

¹ prof.dr.hab.inż. Bogusław Szmygin, Wydział Budownictwa i Architektury, Politechnika Lubelska
<https://orcid.org/0000-0003-0629-4495>

ABSTRAKT: Pomniki Historii to zbiór ponad 100 najcenniejszych zabytków w Polsce. Jednocześnie Pomniki Historii to jedna z 5 form ochrony zabytków, określonych w polskim prawodawstwie. Te okoliczności sprawiają, że konieczna jest ocena funkcjonowania tej formy ochrony zabytków.

Wiele elementów w koncepcji Pomników Historii, procedurze ich nominowania oraz merytorycznej ocenie jest przejętych z systemu Światowego Dziedzictwa UNESCO. Dlatego też ten system może być punktem odniesienia do oceny funkcjonowania Pomników Historii. Jednocześnie w oparciu o to porównanie można wskazać kierunki doskonalenia funkcjonowania Pomników Historii.

W artykule omówiono zasadnicze aspekty funkcjonowania Pomników Historii, m.in. miejsce i rolę Pomników Historii w polskim systemie ochrony zabytków, procedury nominowania, procedurę oceny, relację Pomników Historii z dobrami Światowego Dziedzictwa UNESCO.

SŁOWA KLUCZE: Pomnik Historii, zarządzanie i ochrona dziedzictwa

W roku 2019 mija 25 rocznica uznania pierwszej grupy zabytków za Pomniki Historii¹. W tym okresie ponad 100 najcenniejszych obiektów i zespołów uzyskało ten wyjątkowy status. Zabrano zatem doświadczenia, które mogą stanowić podstawę oceny funkcjonowania tej formy ochrony zabytków. Ocena ta powinna koncentrować się wokół pytania: czy Pomnik Historii jest rzeczywistą formą ochrony zabytków – tak jak wskazuje formalny zapis ustawowy, jak w praktyce funkcjonują Pomniki Historii, i czy ma to znaczenie w skali całego zasobu i systemu ochrony zabytków?

Odpowiedź na to pytania trzeba rozpocząć od zwrócenia uwagi na wyjątkową pozycję tej grupy zabytków, która determinuje jej wielkość i znaczenie. W założeniu Pomniki Historii to najcenniejsze obiekty w polskim zasobie zabytków, których status tworzy kilka elementów. Przede wszystkim uznanie za Pomnik Historii jest dokonywane na mocy rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej. Pomniki Historii – jako wyodrębniona grupa zabytków - został

¹ Pierwszych 15 Pomników Historii zostało ustanowionych na mocy Zarządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej Lecha Wałęsy z dnia 8 września 1994 roku (Monitor Polski z 16 września 1994 roku, pozycje 412-426, ss.638-667).

wskazany w ustawie o ochronie i opiece nad zabytkami jako jedna z form ochrony wyróżnionych w polskim prawodawstwie. System oceny i kwalifikacji zabytkowych obiektów kandydujących do uznania za Pomnik Historii jest bezpośrednio oparty o wymagania sformułowane dla dóbr Światowego Dziedzictwa UNESCO. To z kolei uzasadnia ustawowy zapis, że nowe kandydatury proponowane przez Polskę na Listę Światowego Dziedzictwa powinny być wybierane spośród Pomników Historii².

Powyższe uwarunkowania sprawiają, że grupa Pomników Historii jest niewielka i taka zapewne pozostanie w przyszłości. Jednak proporcja jaką tworzy 100 obiektów w stosunku do zasobu liczącego dziesiątki tysięcy zabytków nie może być mylnie interpretowana. Sytuacja grupki Pomników Historii (rozumiana szeroko) ma bowiem istotne znaczenie dla postrzegania, ochrony i wykorzystania całego zasobu zabytków w Polsce. Stwierdzenie to można uzasadnić w 3 aspektach – czy poziomach, mając na uwadze ich skalę.

Pierwszy aspekt jest najszerzy, gdyż dotyczy skali całego materialnego dorobku polskiej kultury. Otóż można postawić tezę, że sytuacja i stan Pomników Historii ma wpływ na kształtowanie wizerunku całego zasobu polskiego dziedzictwa, czyli dorobku polskiej kultury (i kultur istniejących na obecnych ziemiach naszego kraju). Jeżeli bowiem w majestacie prawa i procedur wskazana została grupa najcenniejszych obiektów, nadano im szczytną nazwę „Pomniki Historii” i opracowano wyróżniające logo, zaangażowano najwyższy urząd państwa – Prezydenta RP, którego rozporządzenia nadają status Pomnika Historii, zapisano, że spośród nich będą nominowane kandydatury na Listę Światowego Dziedzictwa, to stan ich zachowania powinien być wzorcowy. Wartość i znaczenie tych zabytków powinny być odzwierciedlone w najstaranniejszej ochronie i opiece.

Uznanie zabytku za Pomnik Historii, ze względu na towarzyszące temu uwarunkowania, ma zatem istotny wymiar symboliczny³. Przed tym aktem zabytek był tylko jednym z 70 tysięcy elementów tworzących zasób chronionego w Polsce dziedzictwa na podstawie wpisu do rejestru zabytków. W tak obszernym zbiorze ochrona jego elementów mogła być wypadkową wielu lokalnych czynników. Słabości ochrony, zaniedbania lub zbyt duże przekształcenia czasami ginęły w tak rozległym zbiorze zabytków.

Zmiana statusu zabytku na Pomnik Historii tworzy nową sytuację. Po tej zmianie obiekt jest jednym z tylko 100 obiektów najważniejszych i najcenniejszych dla całego narodowego zasobu. Dlatego ewentualne niedostatki jego ochrony mogą być postrzegane jako kompromitacja państwa, które nie potrafi zadbać o dobra swojej kultury, które samo uznało za najcenniejsze.

² W nowelizacji ustawy o ochronie dóbr kultury z 1962 roku, którą dokonano w 1990 roku, zapisano w artykule 6 pkt. 2, że: *Pomniki Historii przedstawiane są Komitetowi Światowego Dziedzictwa w celu wpisania na Listę Światowego Dziedzictwa i objęcia ich ochroną na podstawie Konwencji w sprawie ochrony dziedzictwa kulturalnego i naturalnego przyjętej w Paryżu w dniu 16 listopada 1972r.* (Dz.U. z 1976r. nr 32, poz 190 i 192).

³ Akty uznania zabytku za Pomnik Historii mają z zasady uroczysty charakter. Akty nominacyjne są wręczane podczas uroczystości organizowanych przez Kancelarię Prezydenta RP i wręczane osobiście przez Prezydenta. W niektórych przypadkach uroczystości były organizowane bezpośrednio w Pomnikach Historii i nadawano im podniosły charakter, upamiętniając ten fakt tablicami pamiątkowymi (np. Gdynia).

Dlatego właśnie nadanie statusu Pomnika Historii należy traktować przede wszystkim jako wielkie zobowiązanie, które powinni realizować wszyscy współodpowiedzialni za to dobro partnerzy. Realizacja tego zadania jest oczywiście uzależniona od jednoznacznego określenia wymagań i uprawnień, które w systemie ochrony zabytków będą przypisane Pomnikom Historii.

Drugi aspekt to właśnie poziom systemu ochrony zabytków. Stan Pomników Historii to swoista wizytówka całego systemu ochrony zabytków, świadcząca o jego wiarygodności, wynikającej z jego sprawności. Jeżeli bowiem do jakiegoś systemu – tu do systemu ochrony zabytków – wprowadza się nową kategorię, to trzeba ją wypełnić treścią. Trzeba to zrobić, gdyż podstawą funkcjonowania każdego systemu jest zaufanie do jego logiki i sprawności. Użytkownicy i obserwatorzy systemu muszą mieć przekonanie, że jest on kompletny i działający. To warunek jego poszanowania i podporządkowania się jego zasadom.

Ten aspekt trzeba szczególnie podkreślić właśnie w przypadku systemu ochrony zabytków, gdyż opiera się on na umowie społecznej zakładającej, że zabytki mają określone wartości, które uzasadniają ich specjalne traktowanie. W tym przypadku oznacza to przede wszystkim zobowiązanie właściciela zabytku do zapewnienia mu ochrony zgodnej z konserwatorskimi standardami, czemu towarzyszy ograniczenie jego podstawowego prawa do dysponowania swoją własnością.

Należy przy tym pamiętać, że wartości zabytków - będące przedmiotem tej umowy - mają charakter nieoczywisty. Dlatego tak ważne jest zaufanie dla logiki i sensowności i efektywności systemu ochrony zabytków. Jest ono ważniejsze niż rygory i benefity, którymi ten system dysponuje. Dlatego właśnie sprawność systemu ochrony zabytków oceniana przez pryzmat stanu ochrony Pomników Historii powinna być wzorcowa i przykładowa. Ten właśnie aspekt wydaje się szczególnie ważny - ochrona Pomników Historii powinna być szkoleniowym przykładem wykorzystywanym w całym systemie ochrony zabytków⁴. Tak więc spójny i kompletny system towarzyszący kategorii Pomników Historii powinien obejmować: procedurę wybierania Pomników Historii (ten warunek jest spełniony), kryteria ich oceny, wymagania dotyczące ochrony oraz zakres udzielanego wsparcia.

Trzeci poziom dotyczy bezpośrednio zarządzania Pomnikami Historii. Problem polega na warunkach, w jakich działają zarządcy tych obiektów. Muszą oni mieć zapewnione wsparcie o charakterze systemowym. Będąc odpowiedzialnymi za wyjątkową część zasobu zabytków, muszą też wiedzieć, czego się od nich oczekuje i jak ich wspiera. Skala odpowiedzialności zarządców musi być wsparta instrumentami działania, którymi mogą dysponować.

⁴ Ważnym elementem zapewniającym Pomnikom Historii odpowiedni standard ochrony powinno być wprowadzenie obowiązku sporządzania Planów Zarządzania. Obowiązek taki powinien być przeniesiony z systemu Światowego Dziedzictwa UNESCO, zgodnie z logiką przeniesienia systemu kwalifikacji kandydatur Pomników Historii. Zarządcy zabytków mogą korzystać z kilku form Planów Zarządzania opracowanych dla dóbr Światowego Dziedzictwa w Polsce – np.: *The Historical Center of Warsaw. A Site Inscribed onto The World Heritage List. Management Plan*, Warszawa 2012; Szmygin B., Fortuna-Marek A., Siwek A., *Ocena wartości i Plan Zarządzania Młyna Papierniczego w Dusznikach-Zdroju*, Politechnika Lubelska, Lublin 2017.

W tym kontekście warto przywołać najnowszą akcję, jako było rozszerzenie listy Pomników Historii z okazji 100-lecia odzyskania przez Polskę niepodległości⁵. Rozgłos jaki towarzyszył całej akcji i nowym nominacjom, rozbudził nadzieje zarządców i społeczności związanych z Pomnikami Historii. W tych środowiskach powszechne jest oczekiwanie na dalsze działania i wsparcie. O wypełnienie rozbudzonych oczekiwań upomną się zarządcy tych miejsc i ich społeczności.

W tym aspekcie ważna jest też relacja Pomników Historii i Światowego Dziedzictwa UNESCO. Zarządcy i społeczności utożsamiające się z poszczególnymi Pomnikami Historii doskonale wiedzą, że zapisy w polskiej ustawie wymagają, aby kandydatury na Listę Światowego Dziedzictwa były wybierane spośród Pomników Historii. Dlatego niektórzy zarządcy uzyskanie statusu Pomnika Historii traktują jako konieczny etap w kandydowaniu na Listę UNESCO. Na te plany i nadzieje – niezależnie jak bardzo są uzasadnione – trzeba będzie odpowiedzieć. W praktyce oznacza to, że trzeba sformułować czytelne zasady i politykę wprowadzania nowych propozycji na tzw. Listę Informacyjną (Tentative List). Znaczący wzrost liczby Pomników Historii w ostatnim okresie sprawi bowiem, że wzrośnie presja na rozszerzanie polskiej Listy Informacyjnej⁶. Ze względów merytorycznych nie jest właściwe, by inicjatywę w tym zakresie przejęli zarządcy poszczególnych Pomników Historii.

Obecny wzrost liczby Pomników Historii pozwala zatem sformułować postulat dotyczący polityki państwa polskiego w kwestii Listy Światowego Dziedzictwa UNESCO. Polską Listę Informacyjną należy określić, mając na uwadze krajowy zasób zabytków (czyli listę Pomników Historii), wymagania systemu Światowego Dziedzictwa (element stały sformułowany w *Wytycznych Operacyjnych*⁷) oraz aktualne preferencje w polityce Komitetu Światowego Dziedzictwa (element zmienny⁸). Obecnie są to decyzje wynikające z jednostkowych pomysłów formułowanych centralnie lub lokalnie, nie tworzące jednak spójnej, długofalowej polityki.

⁵ Por. np. *100 Pomników Historii*, Narodowy Instytut Dziedzictwa, Warszawa 2018. W 2019 liczba Pomników Historii wzrosła do 105.

⁶ Polska Lista Informacyjna zgłoszona do Centrum Światowego Dziedzictwa liczy aktualnie 6 pozycji. Są to następujące zgłoszenia: *Bukowe lasy o charakterze pierwotnym w Bieszczadzkim Parku Narodowym, Gdańsk – miasto wolności i pamięci, Kanał Augustowski, Modernistyczne Śródmieście Gdyni – przykład tworzenia spójnej społeczności, Pienińska dolina Dunajca, Młyn papierniczy w Dusznikach-Zdroju* (najnowsza kandydatura zgłoszona 19 października 2019 r.).

⁷ *Wytyczne Operacyjne do realizacji Konwencji Światowego Dziedzictwa* – to uaktualniane szczegółowe informacje, które kompleksowo przedstawiają sposób postępowania z dobrami Światowego Dziedzictwa UNESCO. Polska wersja - <https://swiatowedziedzictwo.nid.pl/media/uploads/dokumenty/wytyczne-operacyjne/wt-operacyjne-pol/wo2015-tekst-glowny-pl148421293082.pdf>

⁸ Uwzględnianie aktualnej sytuacji na Liście UNESCO zwiększa szanse na wpisanie nowych nominacji. Obecnie większe szanse mają nominacje seryjne, reprezentujące tzw. niedoreprezentowane grupy zabytków (np. przemysłowe, współczesne, wernakularne). Dlatego Polska powinna aktywnie włączyć się w organizację wpisów seryjnych reprezentujących takie grupy dziedzictwa. Obecnie trwają prace zmierzające do przygotowania kilku nominacji seryjnych – młyny papiernicze (Duszniki Zdrój), kopalnie naftowe (Bóbrka), XIX-wieczne idealne miasta przemysłowe (Żyrardów), fortyfikacje (Przemyśl), zespoły socrealistyczne (Nowa Huta). Zabytki te są (lub starają się zostać) Pomnikami Historii.

Wszystkie przywołane argumenty prowadzą do jednoznacznego wniosku, że Pomniki Historii - jako wydzielona grupa najcenniejszych zabytków – są ważne dla całego systemu ochrony zabytków. Dlatego powinny być kompleksowo opracowane merytorycznie, skutecznie chronione i odpowiednio zagospodarowane w ramach systemu ochrony zabytków. Kolejne pytanie powinno zatem dotyczyć obecnej sytuacji Pomników Historii.

Ocenę sytuacji można rozpocząć od formalnej procedury kwalifikacji zabytków na Pomnik Historii. Jest to kwestia kluczowa, gdyż właściwa procedura selekcji decyduje o jakości zbioru Pomników Historii.

Formalne podstawy ustanawiania Pomników Historii zostały w najważniejszych aspektach określone jednoznacznie⁹. Przedmiotem uznania muszą być zabytki nieruchome wpisane do rejestru zabytków lub będące parkiem kulturowym o szczególnej wartości dla regionu. Propozycje mogą zgłaszać właściciele lub administratorzy zabytków, kierując je do Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego. Dokumentacja prezentująca nominację jest sprawdzana pod względem formalnym oraz merytorycznym. W Narodowym Instytucie Dziedzictwa jest przygotowywana opinia, która zawiera ocenę nominacji i jest podstawą do sporządzenia ministerialnego rozporządzenia. Przygotowana opinia jest prezentowana Radzie Ochrony Zabytków, które udziela (lub nie) rekomendacji dotyczącej uznania zabytku za Pomnik Historii. Rekomendacja jest podstawą do złożenia wniosku do Prezydenta RP, który finalizuje proces wydając odpowiednie rozporządzenie.

W ostatnim okresie, dzięki intensywnej mobilizacji i pracy Narodowego Instytutu Dziedzictwa, przedstawiona procedura działa sprawnie. Pozwoliło to zrealizować ambitny plan ustanowienia 100 Pomników Historii w roku obchodów stulecia odzyskania przez Polskę niepodległości¹⁰.

Kilkustopniowy proces jest wystarczająco rozbudowany by stworzyć możliwość odpowiedniej oceny propozycji na Pomniki Historii. Jednak procedura oceny ich wartości oraz standardu ochrony wymaga udoskonalenia merytorycznego. Wymagania w tym względzie powinny być analogiczne jak w przypadku dóbr Światowego Dziedzictwa, oczywiście zachowując odpowiednie proporcje.

Fundamentem Światowego Dziedzictwa jest zdefiniowanie wartości, które muszą reprezentować dobra wpisywane na Listę UNESCO¹¹. Podobny problem trzeba rozwiązać w przypadku Pomników Historii. Przyjmując analogię z systemem Światowego Dziedzictwa, Pomnikami Historii mogą zostać zabytki, które reprezentują ponadlokalną wartość i uznane znaczenie dla całego krajowego zasobu dziedzictwa kulturowego. Jednocześnie zabytki – w skali całego zbioru - powinny odzwierciedlać różnorodność typologiczną, stylistyczną, czasową, regionalną. Zbiór

⁹ Kryteria wyboru Pomników Historii zostały przyjęte przez Radę Ochrony Zabytków działającej przy Ministrze Kultury i Dziedzictwa Narodowego na posiedzeniu w dniu 6 października 2005 roku.

¹⁰ W ramach *Programu Wieloletniego „Niepodległa” na lata 2017-2022* Narodowy Instytut Dziedzictwa zrealizował projekt 100 Pomników Historii na stulecie odzyskania niepodległości.

¹¹ Dobrym punktem odniesienia mogą być stosowane w systemie Światowego Dziedzictwa „Oświadczenia OUV” – dokumenty, które w ustalonej, syntetycznej formie przedstawiają wartość, która jest podstawą uznania za dobro UNESCO. Wszystkie polskie dobra UNESCO mają opracowane takie oświadczenia. Podobnego typu dokument mógłby być wprowadzony dla Pomników Historii.

Pomników Historii powinien być bowiem reprezentatywny dla całego krajowego zasobu. Ważny jest też aspekt symboliczny i emocjonalny¹².

Pomniki Historii, podobnie jak dobra wpisane na Listę UNESCO, powinny być przykładem właściwego zarządzania i ochrony, zgodnie ze standardami ochrony konserwatorskiej¹³. Dlatego zapewnienie między innymi odpowiedniego stanu technicznego, rozpoznanie zagrożeń, właściwe użytkowanie i udostępnienie - to powinny być warunki sprawdzane już na etapie uznawania za Pomnik Historii.

Konieczne jest zatem wdrożenie nowoczesnego standardu analizy i ochrony dóbr już uznanych za Pomniki Historii i aplikujących o ten status. Standard ten powinien wynikać ze współczesnego podejścia do ochrony dziedzictwa, czyli w praktyce powinien to być model wypracowany i obowiązujący w systemie Światowego Dziedzictwa. Model ten obejmuje trzy poziomy.

Poziom 1	Wartość zabytku	Kryteria Oceny
Poziom 2	Jakość zabytku	Autentyzm i integralność
Poziom 3	Ochrona i zarządzanie zabytku	Stan techniczny, zagrożenia, zarządzanie, monitoring, finansowanie, itd.

Podstawową cechą tego modelu oceny zabytku jest wspomniane już precyzyjne wskazanie jego wartości. We współczesnej ochronie zabytków opisowe określenie wartości nie ma bowiem wartości operacyjnej. Określenie wartości musi być analitycznie precyzyjne, gdyż ma być bezpośrednim wskazaniem dla wytycznych - i szerzej, dla polityki konserwatorskiej¹⁴. Temu służy określanie tzw. atrybutów wartości i taki właśnie poziom analizy trzeba osiągnąć¹⁵. Analityczne podejście do wartości zabytku rzecz jasna wymaga określenia kryteriów oceny. Trzeba więc wyraźnie przypomnieć, że bez określenia kryteriów po prostu nie można dokonać wartościowania.

Oczywiście ocena wartości jest już teraz dokonywana podczas kwalifikacji zabytku na Pomnik Historii. Jednak kryteria wartościowania nominacji na Pomnik Historii nie są czytelne, w świetle

¹² W założeniu kryteria oceny Pomników Historii generalnie nawiązują do kryteriów Listy UNESCO, dodatkowo uwzględniając aspekt „historycznych wartości symbolicznych i emocjonalnych, związanych z dziejami Polski” – Konopka M., Pomniki Historii – założenia i realizacje, [w:] Vademecum Konserwatora zabytków, Biuletyn PKN ICOMOS, Warszawa 1997-1999, ss.117-120.

¹³ W praktyce zarządcy części Pomników Historii jako instrument zarządzania wykorzystują utworzenie Parku Kulturowego (np. Kraków, Nowa Huta, Srebrna Góra, Kłodzko). Jednak postrzeganie tej formy ochrony i zarządzania w większości zespołów miejskich jest ograniczane do kontroli działalności reklamowej na objętym terenie, co jest dalece niewystarczające.

¹⁴ Dla zabytków budownictwa i architektury można proponować systemy wartościowania oparte o powiązanie ich z materialną reprezentacją. – Fortuna-Marek A., Siwek A., Szmygin B., *Wartościowanie dziedzictwa w systemie SV - metoda i przykłady zastosowania*, Lublin 2017.

¹⁵ Koncepcja atrybutów wartości w odniesieniu do dóbr Światowego Dziedzictwa została przedstawiona [w:] Szmygin B., *Atrybuty wyjątkowej uniwersalnej wartości*, [w:] *Wyjątkowa uniwersalna wartość a monitoring dóbr światowego dziedzictwa*, Warszawa 2011, s. 58-69.

dotychczasowej praktyki. W efekcie wartościowanie nominacji wydaje się nie tworzyć spójnej całości – jest zbiorem odrębnych działań.

Co bardzo ważne, czytelne kryteria wartościowania są potrzebne nie tylko konserwatorom, ale i pozostałym interesariuszom. Strona konserwatorska potrzebuje ich, by wiedzieć jak wybierać kolejne Pomniki Historii i jak je chronić. Natomiast zarządcy i właściciele cenniejszych zabytków będą wiedzieli, jakie zabytki, i w jakim stanie mogą aspirować na Pomnik Historii. Obecnie wiele zamieszania i nieporozumień tworzą lokalne inicjatywy forsujące obiekty, które nie powinny aspirować do uznania za Pomniki Historii.

Określenie kryteriów jest też nieodzownym warunkiem dyskusji o granicach zwiększania liczby Pomników Historii. A takie pytanie jest w pełni uzasadnione, na przykład by określić plany finansowego wsparcia Pomników Historii, wobec znacznej liczby nowych kandydatur¹⁶. Tymczasem bez kryteriów wartościowania określenie docelowej liczby Pomników Historii jest arbitralne i uznaniowe.

Trzeba jednak jasno powiedzieć, że ustalenie kryteriów nominowania Pomników Historii nie jest łatwe. To zadanie trudne, a nie można bezpośrednio zastosować 6 kryteriów stosowanych w ocenie dóbr kultury kandydujących na Listę UNESCO. Ale we współczesnej ochronie zabytków nie będzie już łatwych działań i decyzji. A lepsze kryteria mało precyzyjne niż intuicyjne.

Opracowanie kryteriów, określenie wartości i jej materialnych atrybutów, jest podstawą oceny autentyczności i integralności zabytku. Dopiero na tej podstawie mogą powstać wytyczne dotyczące ochrony i współczesnego zagospodarowania poszczególnych Pomników Historii. Dlatego te wszystkie elementy powinny być zawarte w dokumentacji, którą przedstawia zarządca starający się o uznanie zabytku za Pomnik Historii.

Z kolei wskazanie atrybutów wartości jest bardzo ważne dla monitoringu zabytku. Nawet w najcenniejszych zabytkach są bowiem konieczne pewne ingerencje techniczne i działania związane z ich użytkowaniem i adaptacją. Potrzebna jest zatem metodologia, która pozwoli określić bezpieczne granice tych interwencji. Temu celowi służą atrybuty. Mogą one być również wykorzystane jako tzw. wskaźniki, na których powinien opierać się monitoring zabytków¹⁷.

Drugą ważną kwestią jest zorganizowanie działań wszystkich interesariuszy (obecnie mniej aktywnych i świadomych), którzy powinni uczestniczyć w procesie ochrony Pomników Historii. Skuteczna ochrona Pomników Historii wymaga stworzenia systemu zobowiązującego do

¹⁶ W Wykazie wniosków o uznanie za Pomnik Historii, sporządzonego przez Narodowy Instytut Dziedzictwa na dzień 4 października 2019 roku, znajduje się 51 propozycji zabytków i zespołów, 3 wnioski odłożone decyzją Rady Ochrony Zabytków oraz 1 wniosek dotyczący miejsca o charakterze martyrologicznym.

¹⁷ Monitoring powinien być nieodzownym elementem zarządzania zabytkiem. Monitoring nie był wdrożony do Pomników Historii, dopiero w 2018 roku opracowano propozycję monitoringu tej grupy zabytków w Ministerstwie Kultury i Dziedzictwa Narodowego i ma być wdrażana. Zasadne jest skorzystanie z metod oceny oddziaływania na zabytki (tzw. heritage impact assessment) oraz monitoringu opracowanego w systemie Światowego Dziedzictwa – por.np.: *Guidance on Heritage Impact Assessment for Cultural World Heritage Properties*, ICOMOS, Paris 2011; Wijesuriya G., Thompson J., Young Ch., *Managing Cultural World Heritage*, UNESCO/ICCROM/ICOMOS/IUCN, Paris 2013.

współpracy zasadniczych grup interesariuszy, którzy mają realny wpływ na sytuację Pomników Historii.

Działania przy Pomnikach Historii odbywają się generalnie w relacji trzech grup partnerów: zarządców, władz lokalnych i państwa polskiego. Każdy z tych partnerów ma określne możliwości i powinności. Na tej podstawie konieczne jest określenie ich ról i obowiązków w stosunku do Pomników Historii. Jest to o tyle ważne, że role te nie są wymienne ani całkowicie zastępowalne. Brak odpowiednich działań ze strony jakiegokolwiek partnera osłabia system opieki nad Pomnikami Historii, a w pewnych przypadkach może on być po prostu nieskuteczny.

Współpraca partnerów musi wypełnić cztery obszary, które są konieczne, by zbudować działający system ochrony – prawo, organizację, konserwację i finansowanie. Prawo to podstawy prawne funkcjonowania Pomników Historii – to obszar działania władz centralnych i lokalnych. Organizacja to przede wszystkim forma zarządzania Pomnikiem Historii – to obszar działania zarządcy i w pewnym zakresie państwa (ochrona Pomników Historii może być wsparta ze szczebla centralnego przez wyspecjalizowaną komórkę doradczo-kontrolną – podobnie jak w Światowym Dziedzictwie). Konserwacja to działania związane z fizycznym utrzymaniem i funkcjonalnym wykorzystaniem zabytku – to obszar zarządcy i państwa poprzez służby konserwatorskie. Finansowanie to zabezpieczenie środków na utrzymanie zabytku w odpowiednim stanie – to obszar i odpowiedzialność wszystkich partnerów, ze znaczącym udziałem lokalnych samorządów i państwa¹⁸.

Podsumowując można zatem stwierdzić, że efektywna ochrona Pomników Historii wymaga systemowego rozwiązania 4 wymienionych problemów, co wymaga udziału i współpracy 3 wymienionych partnerów. Czyli w ramach polskiego systemu ochrony zabytków należy sformułować kompleksowy program ochrony Pomników Historii, który obejmie elementy prawne, organizacyjne, konserwatorskie i finansowe, zaplanowane do realizacji jako zobowiązania zarządców, władz lokalnych i państwa.

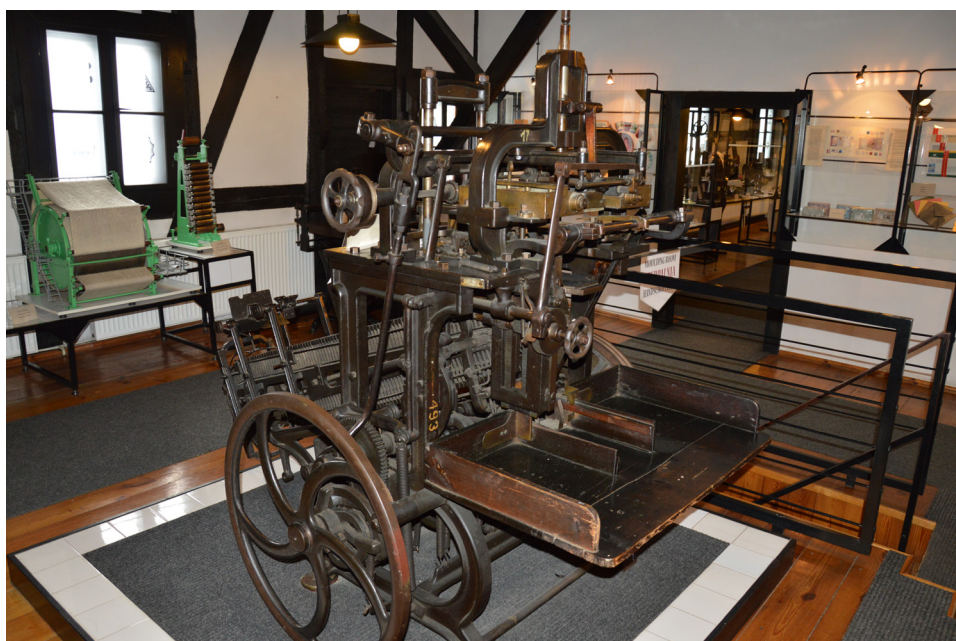
A zatem odpowiadając na postawione na początku pytanie należy stwierdzić, że Pomniki Historii to kategoria zabytków, która formalnie i materialnie istnieje, ale jako forma ochrony wymaga jeszcze wypełnienia treści¹⁹.

¹⁸ W tym kontekście należy stwierdzić, że po 30 latach dotowania z budżetu centralnego odnowy zabytków Krakowa kwotą kilkudziesięciu milionów złotych, dalsze wydatkowanie tych środków tylko w tym mieście jest niesprawiedliwe i nieracjonalne. Środki te powinny wspomagać ochronę również innych miejsc Światowego Dziedzictwa lub Pomników Historii.

¹⁹ W artykule określenie "Pomnik Historii" pisane jest z dużej litery aby podkreślić wyjątkową rangę tej grupy zabytków. Propozycja wprowadzenia takiej pisowni jest dyskutowana i generalnie wspierana przez członków Rady Ochrony Zabytków. Dodatkowym argumentem wspierającym przyjęcie takiej pisowni jest możliwość wyróżnienia grupy Pomników Historii w tłumaczeniu na język angielski - określenie "historic monument" jest już bowiem zwyczajowym tłumaczeniem określenia "zabytek".

Fot. 1 Muzeum Papiernictwa w Dusznikach-Zdrój jest liderem konsorcjum przygotowującego międzynarodowy wpis seryjny europejskich młynów papierniczych

Fot. 2 W Muzeum Papiernictwa w Dusznikach-Zdrój nadal produkowany jest papier czerpany metodami tradycyjnymi

Fot. 3 Zespół fabryczno-mieszkaniowy w Żyrardowie powinien być elementem międzynarodowego wpisu seryjnego XIX-wiecznych zespołów fabryczno-mieszkaniowych

Fot. 4 Ekspozycja przedstawiająca historyczne wyposażenie i produkty fabryk lniarskich w Żyrardowie

Fot. 5 Kopalnia Ropy Naftowej w Bóbrce powinna być elementem międzynarodowego wpisu seryjnego pierwszych miejsc przemysłowego wydobycia i przeróbki ropy naftowej

Bibliografia

Czuba M., *Pomniki historii. Stan prawny i zasady ochrony*, [w:] B. Szmygin (red.), *Rola samorządowych służb konserwatorskich w systemie ochrony zabytków w Polsce*, Lublin-Warszawa 2011, s. 159-163

Fortuna-Marek A., Siwek A., Szmygin B., *Wartościowanie dziedzictwa w systemie SV - metoda i przykłady zastosowania*, Lublin 2017

Frączak K., *Skuteczność ochrony pomników historii w prawie polskim*, [w:] K. Zeidler (red.), *Prawo ochrony zabytków*, Warszawa-Gdańsk, 2014, s. 260-270

Guidance on Heritage Impact Assessment for Cultural World Heritage Properties, ICOMOS, Paris 2011

Kępczyńska-Walczak A., *Zarządzanie dziedzictwem kulturowym w społeczeństwie opartym na wiedzy*, Wydawnictwo Politechniki Łódzkiej, Łódź 2014

Konopka M., *Pomniki historii – nie wykorzystana szansa*, „Ochrona Zabytków”, nr 4, 1999, s. 414-417

Konopka M., *Pomniki Historii – założenia i realizacje*, [w:] *Vademecum Konserwatora zabytków*, Biuletyn PKN ICOMOS, Warszawa 1997-1999, ss.117-120

Pomniki Historii. Najcenniejsze obiekty i zespoły zabytkowe w Polsce, Narodowy Instytut Dziedzictwa, Warszawa 2011

Szmygin B. (red.), *Wyjątkowa uniwersalna wartość a monitoring dóbr światowego dziedzictwa*, Warszawa 2011

Wijesuriya G., Thompson J., Young Ch., *Managing Cultural World Heritage*, UNESCO/ICCROM/ICOMOS/IUCN, Paris 2013

100 Pomników Historii, Narodowy Instytut Dziedzictwa, Warszawa 2018